

GANİ-Yİ KEŞMİRİ'NİN BAZI BEYİTLERİNİN TÂHİRÜ'L-MEVLEVİ TARAFINDAN ŞERHİ¹

Dr. Mehmet ATALAY*

ÖZET

Bu yazıda, son dönem Mevlevilerinden olan Tâhîrî'l-Mevlevî'nin çıkardığı Mahfil mecmuasının birinci cildinde *Gani-yi Keşmîrî ve Bazı Ebyâtı* adıyla yayımladığı 7 makale sadeleştirilerek verilmiştir.

Hicrî on birinci [milâdî on yedinci] yüzyıl içinde yaşadığı ve Ziya Paşa'nın Harâbât'ında bazı şiirleri yer aldığı halde Osmanlı edebiyat semasında yeterince tanınmayan bir irfan yıldızını tanıtmaya çalışacağım. Söz etmek istediğim bu doğulu şair Gani-yi Keşmîrî'dir. Öğrencilerinden Müslim adlı bir şair tarafından düzenlenerek 1288'de Hindistan'ın Kanpur beldesinde basılmış olan Divan'ının mukaddime ve hatimesinden anlaşıldığına göre Ganî, Keşmir'de doğup büyümüş, tahsilini tamamladıktan sonra Şeyh Muhsin-i Fânî adlı zata intisap ederek tasavvufa girmiş, müritler arasında temayüz etmekle birlikte, şeyhinin de bazı müşküllerini halletmiş, mahlasının gösterdiği 1060 tarihinde² şiir söylemeye başlamış ve 1079 yılında vefat etmiştir. 19 yıl zarfında nazmettiği beyitlerin tamamı yüz bin beyitten ibaret olup, bunlardan iki bin beyti seçerek kalanını suya

* Atatürk Üniv., Fen-Edebiyat Fak., Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Öğrt. Üyesi.

¹ [Bu yazıda, son dönem Mevlevîleri arasında önemli bir sima olup, Türkçe ve Farsça şiirlerinden oluşan Divan'ı bulunan ve Tâhîrî'l-Mevlevî diye tanınan Tahir Olgun'un (1877-1951), 1919-1926 yılları arasında çıkardığı ve 68. sayıya kadar yayımlanan, devrin önemli mecmualarından olan Mahfil adlı derginin birinci cildinde *Gani-yi Keşmîrî ve Bazı Ebyâtı* adıyla yayımladığı makaleleri, notlar ilâve edilerek sadeleştirilmiş şekilde verilmiştir. Söz konusu makalelerin, Mahfil'in birinci cildindeki sayı ve sayfa numaraları şu şekildedir: I/11-13, II/32-33, III/53-55, V/91-92, VIII/143-144, XI/176, XI/200)

Mahfil mecmuasının adı bazı yerlerde (mesclâ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nde, V, 112) "Mahfel" olarak geçmektedir. Ancak Mahfil'in 10. sayısının 167. sayfasında yer alan "Mahfil mi Mahfel mi?" başlıklı yazıda, mecmuanın adının "Mahfil" olduğu açıkça belirtilmektedir.

Bu çalışmada tarafımızdan ilâve edilen bilgiler köşeli parantez içinde verilmiştir.]

² Ganî kelimesi, ebced hesabıyla 1060 eder. Şairin asıl adı Muhammed Tâhir'dir.

atmıştır. Ganî'den bir yıl kadar önce vefat eden Sâib-i Tebrîzî, Ganî ile görüşmek üzere Keşmir'e kadar seyahat ederek Divan'ından iki yüz beyti seçme şiiirler mecmuasına kaydetmiş, hatta "Bütün şiiirlerim Ganî'nin olsaydı da onun

حسن سبزي بخط سبز مرا کرد اسير
دام همرنگ زمين بود گرفتار شدم

beytini ben söylemiş olsaydım" demiştir.

Ganî, isminin müsemması ve dervişlik gereği olarak kalp zenginliğine sahip ve istiğna yoluna giren bir kişi olup, kimseye yüz suyunu dökmemiştir.

سعي روزي بر نمي دارد مرا از جاي خویش
آبرو چون شمع مي ريزم ولي بر پاي خویش

beytiyle yüce himmetli bir kişi olduğunu ima etmiştir.

Ününü işiten Hint padişahı, kendisinin payitahta getirilmesi için Keşmir hakimi Seyf Han'a bir ferman göndermiş, o da şairi çağırarak fermanı tebliğ etmiş, fakat zengin kalpli şair gitmek istememiş, "Padişaha benim için delidir diye cevap yazın" demiştir.³ Hakimin, "Akıllı bir adam hakkında nasıl deli diyeyim" sorusuna karşı, üstünü başını yırtarak delilik emareleri göstermiş, üç gün sonra da vefat etmiştir. Şu kıt'alar onun vefat tarihi hakkındadır:

از فوت غني گشت که و مه غمگین
هرکس شده در ماتم او خاک نشین
تاریخ وفاتش ار پرسند بگو
پنهان شده گنج هنري زیر زمین⁴

1079

³ Fakat daha önce de onun Hindistan'a seyahat ettiği şu rubaisinden anlaşılmaktadır:

کردست هوای هند دلگیر مرا
ای بخت رسان به باغ کشمیر مرا
گشتم ز حرارت غریبی بیتاب
از وضع وطن بده تباشیر مرا

["Hindistan'ın havası gönlümü daralttı. Ey talih, beni Keşmir bahçelerine götür. Gurbet acısıyla takatsiz kaldım. Vatanımın sabahından bana müjde ver."]

⁴ ["Ganî'nin ölümüne küçük büyük herkes üzüldü. Tüm insanlar onun matemiyile perişan oldu. Onun ölüm tarihini sorarlarsa şöyle de: Bir sanat hazinesi toprağın altına gizlendi." 1079]

دوش به من گفتم قائلی که غنی مرد
قلت اسکت انت لست ذکیا

اهل دل ای بی خبر به مرگ نمیرند
کیف یموت الذی یكون نقیاً
نیست وفاتش جز انتقال مکانی
کان نقیاً و طاهراً و نقیاً
زندگی دیگر است مرگ عزیزان
مرد ولی عند من یكون عمیاً
دل ز خرد سال رحلتش چو طلب کرد
قال لنا ان نقول (حی غنیاً)⁵
1079

چو دادش فیض صحبت شیخ کامل محسن فانی
غنی سر حلقه اصحاب او در نکته دانی شد
تهی چون کرد بزم شیخ را گفتند تاریخش
که آگاهی سویی از دار البقا فانی شده⁶

1079

Divanını toplayan öğrencisi, yazdığı mukaddimeye şöyle son veriyor:

"چون این هیچمدان کج معج زبان به جناب آن مغفور نسبت شاکردی داشت و از صحبت دائمیش علم مفاخرت می افراشت، خواستم که به اتفاق خادم انصاف لاء ملك الشعراء سر حلقه شاکردان رشید (ملك شهید) به تدوین دیوان سحر بیانش حق شاکردی به تقدیم رسانم و به شاکردی او خود را استاد عالمی گردانم

⁵ ["Dün gece biri bana "Ganî öldü" dedi. Ona dedim ki sus, sen cahilsin.

Ey gafil, gönül ehli ölümle yok olmaz. Takva sahipleri hiç ölür mü?

Onların ölümü, bir yer değiştirmekten ibarettir. O, takva sahibi ve tertemiz biridir.

Azizlerin ölümü, başka bir hayata geçiştir. O öldü, fakat sadece basiretsizlerin nazarında.

Gönül, akıldan onun ölüm tarihini isteyince, şöyle dedi: Bize, "Ganî diridir" demek düşer."
1079]

⁶ ["Ganî, Büyük şeyh Muhsin-i Fânî'nin sohbetinden feyiz alınca, nüktedanlıkta arkadaşlarını geride bıraktı.

Ölümiyle şeyhin meclisindeki yeri boş kalınca, onun ölüm tarihi için şöyle dediler: Arif biri, fani dünyadan dar-ı bekaya irtihal etti." 1079]

و قصد آن کردم که بیت بیت و مصرع و مصرعش از هر جا به هم رسانیده به صورت دیوانی جمع آرم و این ریزه‌های خوان احساسش در صفره اخلاص بگذارم که هرکس ازین نعمت روحانی بهره بر دارد آن مغفور را به فاتحه خیري یاد آورد و مرا نیز محروم نگذارد."

"Hiçbir şey bilmeyen ve yeni konuşmaya başlayan çocuklar gibi çat pat söyleyen ben, söz konusu merhumun öğrencilerinden olmakla iftihar ederdim ve öğrencilerinin reisi olan, fazılların hadimi ve şairlerin meliki Melik-i Şehid'in yardımıyla üstadımızın divanını derlemek ve bu suretle öğrencilik hakkını ifa etmek, bir de onun öğrencisi olmakla âlemin üstadı olduğumu göstermek istedim. Binaenaleyh üstadın eserlerinden beyit beyit ve mısra mısra toplayıp divan haline getirdim ve irfan sofrasının döküntülerini ihlas sofrası üzerine biriktirdim. Artık şu ruhani nimetlerden faydalananlar, adı geçen merhum zatı hayır dua ile yad ve ruhunu bir fatiha ile şad etsinler, bu arada beni de mahrum bırakmasınlar."

Gani'nin divanının başında bulunan bir gazeli buraya alıyor ve tercüme ediyorum:

Gazelin *vasf-ı nisâii'l-hisân* yani güzel kadınların vasfı hakkında söylenen sözlerden ve aşkla ilgili konulardan oluşması gerekirken, -Nâcî merhumun dediği gibi- "Şairlerin çoğu buna uymayarak gazel ile hiç ilgisi olmaması gereken siyasi konulara varıncaya kadar her türlü fikre gazelde yer vermişlerdir. Meselâ sekiz beyitli bir gazelde sekiz çeşit fikir görülür. Böyle gazellerin beyitleri, gazete nüshalarının içerdiği çeşitli bentlere benzer. O fikirler bazen birbirine zıt da olur. Demek ki şair, gazelde matlâın kafiyeli oluşuyla, kafiye den başka bir şeyi gözetmeye lüzum görmüyor. Vezin ve kafiye'nin akışına uyarak aklına geleni yazıyor.

Beyitleri arasında manevî ilgi bulunmamak üzere yazılan gazellere yek-âhenk adı verilmiştir. Bir gazelin bütün olarak kabul görmesi için, ya yek-âhenk olması, ya da beyitlerinin içerdiği fikirler yek-âhenk denilecek derecede birbirine yakın bulunması gerekir. Meselâ Nedîm'in

Nâz olur dem-beste çeşm-i nîm-hâbından senin
*Şerm eder reng-i tebsüm la'l-i nâbından senin*⁷

gibi nazik bir matla ile müveşşah olan gazelinde, hitabı zahide çevirerek:

Zâhidâ ma'zûr tut cildinde sıklet var biraz
*Gilzetin fehm olunur hacm-i kitâbından senin*⁸

diyeceği kimin aklına gelir?

Yine aynı şairin,

La'l-i nâbın çâşnî-senc-i itâb etmez misin
*Lutfedip kahr ile olsun bir cevâb etmez misin*⁹

⁷ [Nedîm Divanı, (haz. Muhsin Macit), Ankara 1997, s. 309.]

⁸ [A.g.e., s. 309.]

matlarından sonra,

*Kâmetin seyr eyle insâf et o bâlâ mısraı
Zâhidâ sen şâir olsan intihâb etmez misin*¹⁰

demesi de pek münasebetli değilse de tabiata yukarıdaki kadar ağır gelmez. Gazelin her beytinde başka bir şeyden dem vurmak marifeti bize Acem şairlerinden intikal etmiştir. Arap şairleri gazeli yek-âhenk şekilde söylerler. Onları takip etmeliydik.”¹¹

Muallim Nâcî merhum bu hususta yerden göğe kadar haklıdır. En eski şairlerden en yenilere kadar, üstadların eserlerinden öğrencilerinkine kadar hemen hemen her gazelin beyitleri arasında manevî ilgi nâdiren bulunur. Bu yüzden, şairlerin divanlarından yapılacak seçmelerde, seçme beyitleri almak gerekir.

Bir ihtiyaca dayanarak ben de Ganî divanındaki birinci gazelde bulunan yedi beyti ayrı ayrı birer müfred kabul ederek tercüme ve izah etmeye çalışacağım:

جنوني كوكه از قيد خرد بيرون كند ما را
كنم زنجير پاي خويشتن دامان صحرا را¹²

“Bizi akıl kaydından azade bırakacak bir cezbe nerede ki onun tesiriyle sahra eteğimi ayağıma zincir yapayım, yani şehirden fırlayıp kırda, ovada oturayım.”

⁹ [A.g.e., s. 311.]

¹⁰ [A.g.e., s. 312.]

¹¹ [Muallim Naci, Edebiyat Terimleri Istılâhât-ı Edebiyye, (haz. Yekta Saraç), İstanbul 1996, s. 24-25.]

¹² [Gûpâmavî, Muhammed Kudretullâh, Kitâb-ı Tezkire-i Netâicu'l-efkâr, (nşr. Erdşîr-i Hâzî), Bombay 1336 hş., Tıpkıbasım, s. 513.]

Bu gazel ile aynı vezin ve kafiyede, Hâfız'ın (öl. 791/1388) şu matlalı bir gazeli vardır:

اگر آن ترك شیرازی به دست آرد دل ما را
به خال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را

“O Şirazlı güzel bize iltifat ederse, onun kara benine Semerkant ve Buhara'yı bağışlarım.” Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî, (nşr. Kazvînî-Ganî), Tahran 1373 hş., s. 10.

Şehriyâr'ın (öl. 1972) da aynı vezin ve kafiyede bir gazeli vardır. Bu gazelin matlalı şudur:

اگر آن دختر ترسا بیارید کلیسا را
چراغان می کند قندیل راهب دیر ترسا را

“Eğer o Hıristiyan kıza kiliseye teşrif ederse, rahibin kandili Hıristiyan kilisesini aydınlatır.” Dîvân-ı Şehriyâr, Muhammed Hüseyin Şehriyâr, I-III, 1375 hş., II, 847.]

Sufiyye ile mutasavvıf¹³ geçinen şairlerin ıstılâhında aşkın eseri olan cezbeye *cünûn* denilir. Divanlarda *cünûnu* öven sözler ve sahibinin onunla nitelendiğini gösteren ifadeler görülür. Meselâ Râgıb Paşa [öl. 1176/1763]:

Ne hükmi-zâbit ı örfi, ne zabt-ı hâkim-i şer'î
*Cünûn iklimini seyr eyleyenler râhatın söyler*¹⁴

dediği gibi, Fuzûlî de

Penbe-i dâğ-ı cünûn içre nihândır bedenim
*Diri oldukça libâsım budur ölsem kefenim*¹⁵

itirafında bulunur.

Bu kelimeden cezbe ve aşkî gibi yapılan cünûnî ism-i mensubu, mahlas olarak da kullanılmıştır. Nitekim Bursa Mevlevihanesinin ilk şeyhi Ahmed Dede merhumun mahlası Cünûnî'dir. Şeyh Gâlib [öl. 1213/1798-9] de eşsiz ve ünlü eserinde Hüsn ile Aşk'ı okutan hâceye Molla Cünûn adını vermiş ve bunu

Hep dersleri rızâ vü teslîm
*Mollâ-yı cünûn pîr-i ta'lîm*¹⁶

beytiyle anlatmıştır.

Kayd-ı hured, akıl bağı ve hareketleri kontrol eden anlamındadır. Serbest kalmak isteyen şairler, kendilerine ayak bağı olan bu kayıttan kurtulmak isterler.

Düşüp deşt-i cünûna akl ü dânişden berî oldum
*Sevip bir serv-i âzâdı anınçün serserî oldum*¹⁷

diyebilenlere gıpta ederler, hatta cünûn'dan dolayı çöldü geçen Mecnûn-i Âmirî'ye

Elemîn Kays'a kıyâs etme dil-i mahzûnun
*Yoğ idi akli ne derdi var idi Mecnûn'un*¹⁸

ve

لذت دیوانگی در سنگ طفلان خوردن است
حیف مجنون را از آن عمری که در هامون است¹⁹

¹³ Sufiyye taifesi sâfî, sôfî, mutasavvıf ve müteşebbih adıyla dört dereceye ayrılır.

¹⁴ [Koca Râgıb Paşa, (haz. Hüseyin Yorulmaz), Ankara 1998, s. 104.]

¹⁵ [Fuzûlî Divanı, (haz. Kenan Akyüz - Süheyl Beken - Sedîd Yüksel - Müjgân Cumbur), Ankara 1990, s. 230.]

¹⁶ [Hüsn ü Aşk. (haz. Orhan Okay - Hüseyin Ayan), İstanbul 1975, s. 71.]

¹⁷ [Tâhîrî'l-Mevlevî'nin, Sezâî'ye nazire olarak yazdığı bu gazel için bk. Dîvânçe-i Tâhir, s. 130.]

¹⁸ [Bâkî Divanı, (haz. Sabahattin Küçük), Ankara 1994, s. 269.]

¹⁹ ["Cünûnun lezzeti, çocukların attığı taşı yemektir. Ömrünü çötle zayı eden Mecnun'a yazık!"]

şeklinde kıskanarak taş atarlar.

Marifet erbabı, ancak kavranabilecek şeyleri idrâk edebilen akılı, ilerisi için *ikâl* yani ayak bağı olarak algılamış, hatta son derecede akıllı oluşu

اندريں بحث ار خرد رهين بُدي
فخر رازي راز دان دين بُدي²⁰

beytiyle âriflerin efendisi Mevlânâ'nın da takdir ettiği Fahreddin-i Râzî [öl. 606/1209] gibi akıllı ve faziletli bir kişi,

نهاية اقدام العقول عقلا²¹

gerçeğini söyleyivermiştir.

Mevlânâ şöyle der:

هر چه گویم عشق را شرح و بیان
چون به عشق آیم خجل باشم از آن

عقل در شرحش چو خر در گل بخت
شرح عشق و عاشقی هم عشق گت²²

“Aşkı tarif için ne söylemiş olsam, aşk zevkini hissettiğim gibi söylediklerimden utanırım.

Akıl, aşkın şerh ve izahı yolunda çamura saplanmış eşek gibi kımıldayamaz bir haldedir. Aşkı da aşıklığı da anlatacak, yine aşkın kendisidir.”

Buna dayanan sülûk erbabı, akıl bağına bağlanıp kalmak istemez.

چو عشق آمد هلاک ای عقل بگریز
نه مرد آتشی ای پنبه بر خیز

²⁰ [“Bu bahiste akıl, yol gösterici olsaydı, Fahr-i Râzî, din sırrını bilirdi.” Mevlânâ Celâluddîn Muhammed-i Belhî, *Mesnevi-yi Ma'nevî*, (nşr. R.A. Nicholson), 1925-1933 Leiden baskısı üzerinden ofset, V/4147.]

²¹ [“Akılların varacağı en son nokta ayak bağıdır.” M. Nâcî, *Lugat-ı Nâcî*, İstanbul 1978 (ofset), s. 559.]

²² [Mesnevi-yi Ma'nevî, I/112, I/115.]

"Aşk gelince ölüim geldi demektir. Ey akıl! Savuş. Sen, ateş ehli değilsin, pamuk gibisin. Binaenaleyh sıvış." diyerek ondan kurtulmak, cezbenin büyük kanatlarıyla aşk fezasında uçmak isterler.

İşte Gani-yi Keşmîrî'nin:

جنونی کو که از قید خرد بیرون کشد ما را

temennisi bu maksada dayanır. Ve Şeyh Gâlib'in dediği gibi,

*Bundan ilerisi hayretindir*²³

Sahranın eteğini ayağına zincir yapmak, şehrin akılları karıştıran güürültüsünden kaçmak, yalnızlık âleminde kalb huzuru ile ibadet etmek manasınadır. Buna tarikat erbabı arasında halvet ve uzlet denir. Mesnevî'de şöyle buyurulmuştur:

عمر چه بگزید هر که عاقل است
ز آنکه در خلوت صفاهای دل است

ظلمت چه به ز ظلمتهای خلق
سر نبرد آنکس که گیرد پای خلق

خلوت از اغیار باشد نی ز یار
پوستین بهر دی آمد نی بهار²⁴

"Akli başında olan, bir kuyu dibini halvethane edinir. Çünkü halvette kalb temizliği hasıl olur.

Kuyunun karanlığı halkın zulmet ve kesafetinden hayırlıdır. Avamın peşine takılıp giden, bu yolda başını kurtaramaz.

Fakat halvet, yâra karşı değil, ağyâr için olur. Nitekim kürk, bahar mevsiminde değil, kışın giyilir."

Sahranın eteğini ayağına zincir yapmakta latif ve şairane bir tezat olmakla birlikte, yer geniş ve herhangi bir engel bulunmadığı halde bir köşede oturup heva ve hevese karşı gelmek anlamı da vardır.

Selmân-ı Sâvecî [öl. 777/1377] ve Nâsır-ı Buhârî [öl. 784-90/1382-88] tarafından Dicle'nin coşmasını tasvir etmek üzere söylenip "Bu sene Dicle'nin acayip ve mestane bir akışı var ki ayağı zincirli, ağzı köpüklü bir deliyi andırıyor" manasını ifade eden

²³ [Hüs n ü Aşk, s. 345.]

²⁴ [Mesnevî-yi Ma'nevî, I/1299-1300, II/25.]

دجله را امسال رفتاري عجب مستانه بود
پاي در زنجير و كف بر لب مگر ديوانه بود²⁵

beytinde ardarda akıp giden coşkun ve köpüklü dalgalar, halkaları birbirine bağlı zincire benzetilmiştir.

Nedîm'in

*Ne hâlettir sana baktıkça ey cû! Ömrüm eksilmez
Meğer zencîr-bend-i pâ-y-i ömr-i pür-şitâbımsın²⁶*

beytinde ise o akan dalgalar

بنشین بر لب جوي و گزر عمر ببين²⁷

mısraının anlamının tersine olarak, süratli olan ömrün ayağına takılıp akışı durdurulmuştur.

جنوني كوكه از قيد خرد بيرون كند ما را
كنم زنجير پاي خويشتن دامان صحرا را

beytini, divandan istinsah ettiğim sırada nasılsa birinci mısraı yazarken bir yanlışlık yapmışım, vezin ile şekil ve muhtevayı bozmayacak şekilde yazıldığı şekilde açıklamaya çalışmışım. Daha sonra farkına vardığım hatayı, beytin doğru şeklini yazmak suretiyle tashih ediyorum. Metin ve anlamı şöyle olmalıdır:

²⁵ [Bir kasidenin matlaı olan bu beyitle ilgili olarak Letâifu't-tavâif'te (Fahrüddîn Ali-yi Safiyy, nşr. Ahmed Gulçin-i Meânî, Tahran 1376 hş., s. 270-271) şöyle geçer: "Nâsır-ı Buhârî hacca giderken Bağdad'a vardı. Dicle sahilinde Selmân'ı birkaç şairle birlikte otururken gördü. Onların yanına giderek selâm verdi. Bahar mevsimi idi ve Dicle'nin suları taşkın akıyordu. Selmân *irticalen şiiir söyleyebilecek şair var mı* diye sordu. Nâsır, *olabilir* diye cevap verdi. Selmân *irticalen* şu mısraı terennüm etti:

دجله را امسال رفتاري عجب مستانه است

"Bu sene Dicle'nin acayip ve mestane bir akışı var." Nâsır hemen cevap verdi:

پاي در زنجير و كف بر لب مگر ديوانه است

"Ayağı zincirli, ağzı köpüklü bir deliyi andırıyor." Selmân ve oradakiler hayret içinde kaldı. Selmân *Nerelisin* diye Nâsır'a sordu. O da *Buharalıyım* dedi. *Sakin Nâsır olmayasın* diye soran Selmân'a, Nâsır *evet* diye cevap verdi. Selmân da kalkıp onu kucakladı, daha sonra ona izzet ve ikramda bulundu."]

²⁶ [Nedîm Divanı, s. 74.]

²⁷ ["İrmak kenarına otur da ömrün akışına bak." Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî, s. 112; Alî Ekber Dihhudâ, Emsâl ve Hikem, I-IV, Tahran 1376 hş., I, 148.]

جنوني کوه که از قید خرد بیرون کشم پا را
کنم زنجیر پای خویشتن دامان صحرا را

“Hani öyle kuvvetli bir cezbe ki onun etkisiyle akıl ayak bağından ayağımı kurtarayım da sahranın eteğini kendime ayak bağı yapayım.”

به بزم مئی پرستان محتسب خوش عزتی دارد
که چون آید به مجلس شیشه خالی می کند جا را²⁸

“Sarhoşların meclisinde ihtisab ağasının büyük bir itibarı vardır: O, meclise gelince şişe saygıyla kalkıp yerini boş bırakır.”

Şöyle de tercüme edilebilir:

“Sarhoşların meclisinde ihtisab ağasının büyük bir itibarı vardır. Çünkü şişe ortaya çıkınca muhtesib kalkıp savuşur.”

Muhtesib, bizde yakın zamanlara kadar şehremaneti, belediye başkanlığı işlerde istihdam edilen ve ihtisab ağası denilen memurdur.

Muhtesib, ihtisab lafzındandır. İhtisab ise intisab vezninde bir kişinin işlediği kötü fiili beğenmeyip yasaklamak manasındır. Maksat, şu işi niçin şöyle yaptın diye sorgulamaktır.

İçkinin yasaklanması ve kullananların tedip edilmesi muhtesiplerin görevi olduğu için, muhtesipler şairlerin tarizine uğramışlardır. Mesclâ İran'ın ünlü şairlerinden Sa'dî [öl. 691-4/1291-4] ile Hâfız [öl. 791/1388] şöyle derler:

قاضی ار با ما نشیند بر فشاتد دست را
محتسب گر مئی خورد معذور دارد مست را²⁹

“Kadı, bizimle otursa sevincinden el çırpmaya başlar. Muhtesib, içki içse, tabii ki sarhoşu mazur görür.”

محتسب خم شکست و من سر او
سین یالسن و الجروخ قصاص³⁰

²⁸ [Kitâb-ı Tezkire-i Netâicu'l-efkâr, s. 513.]

²⁹ [Gulistân-ı Sa'dî, (nşr. Gulâmhuseyn-i Yûsufî), Tahran 1373 hş., s. 94.]

³⁰ [Emsâl ü Hikem, II, 990.]

“*Muhtesip, şarap küpünü kırdı. Ben de onun kafasını kırdım. Nitekim dış mukabilinde dış kırılır ve yaraya aynı şekilde kısas icra edilir.*”

Sa'dî'nin

محتسب را درون خانه چه کار³¹

“*Muhtesibin ev içinde ne işi var?*” sözünden, muhtesiplerin terbiye etmek için evlere giremediği ve mesken hürriyetine eskiden de riayet edildiği anlaşılıyor.

Şişenin yerini boş bırakması, muhtesibin meclise gelmesi üzerine içki içenler tarafından saklanması, muhtesibin itibarlı olması da hem memuriyet sıfatı, hem de sertliği dolayısıyla o meclise yabancı olmasından ve hafife alınmasından kinayedir.

Zevk ve ilim erbabından oluşan bir irfan meclisinde sevinç veren bir muhabbet cereyan etmekte iken, ağır canlı ve ham ruhlu bir adamın içeri girmesiyle meclisin sıcak neşesinin bozulacağını ve o can sohbetinin, marifete yabancı olan berikinden gizli tutulacağını Gani-yi Keşmîrî bu beyitle anlatmak istiyor.

اگر شهرت هوس داري اسير دام عزلت شو که در پرواز دارد گوشه گیری نام عنقارا

“*Meşhur olmak istiyorsan inzivayı seç. Çünkü ankanın ismini uçuran, kendisinin köşede oturmasıdır.*”

Anka ve *anka-yı muğrib*, ismi var cismi yok bir kuşun adıdır ve o kuşa Farsçada si-murg ve si-reng denir.

Arapların *anka*, Acemlerin *simurg* dedikleri bu hayali kuşa bizde *zümriüanka* adı verilmiş ve o adla birçok masalda zikredilmiştir. Anka kuşu, gayet müstağni ve Kaf dağındaki yuvasında münzevi imiş. Bu yüzden

Çok mudur ankâ-yı istiğnâya olsa âşiyân

Kulle-i kâf-ı kanâattır külâh-ı Mevlevî³²

³¹ [Gulistân-ı Sa'dî, s. 86.]

³² [Şâhidî Dede (öl. 957/1550), Derviş Mezâkî (öl. 1088/1677), Şeyh Gâlib, (öl. 1799) ve Tâhirü'l-Mevlevî'nin (öl. 1951) de, bu beyitle aynı vezin ve kafiyede birer gazeli vardır. Sözkonusu manzumelerin matlaları aşağıda verilmiştir:

Şâhidî Dede:

Ka'betü'l-uşşâk olubdur hânkâh-ı Mevlevî

Tâc-ı izzet ser-firâzıdır külâh-ı Mevlevî

Semâ'hâne-i Edeb, Ali Enver, İstanbul 1309, s. 105.

Derviş Mezâkî:

Suffe-i arş-ı berindir hânkâh-ı Mevlevî

Benim Tâhir penâhım âstân-ı Hazret-i Hak'dır

Sığınmış Kâf'a müstağni iken ankâ-yı istiğnâ³³

gibi beyitlerde Kâf ve istiğnâ kelimeleriyle birlikte zikredilir.

Şark hayali, bu kuş hakkında tuhaf tuhaf efsaneler icad etmiştir. Mesclâ Firdevsî'nin [öl. 411-6/1020-5] Şâhnâme'si okunursa görülür ki Rüstem'in babası Zâl doğduğu zaman ak saçlı ve buruşuk yüzlü olduğu için babası Nerfîmân kızmış, bebeği götürüp bir dağın başına atmış. O dağın zirvesinde yuva yapan simurg, çocuğu görüp acımış, yuvasına götürerek yavrularıyla birlikte büyütmüş; çocuk da beşer lisanı yerine kuş dilini öğrenmiş. Sonra simurg, kanadından üç tüy koparıp ona vermiş, başı sıkışınca onlardan birini yakmasını tavsiye ederek babasının yanına göndermiş.

Saçının rengi ve yüzünün buruşukluğundan dolayı Zâl, yani kocakarı adını alan bu çocuk, pazı gücüyle her şeye galip geldiği halde, karısının doğum esnasında çektiği ıstıraba çare bulmakta aciz kalmış. Rüstem-i Dastani'yi malum yerden değil, anasının karnından çıkarmış. Kanadıyla meshederek karnındaki yarığı yapıştırmış.

Rüstem ile İsfendiyar arasındaki savaşta Rüstem, birçok yerinden yaralanarak İsfendiyar'ın saldırıları karşısında aciz kalmış. O gece tüylerden biri yakılıp simurg çağırılmış ve bu hale bir çare bulması rica edilmiş.

Simurg bir kanat vuruşuyla Rüstem'in yarasını kapatmış, daha sonra da hayali kahramanı arkasına alarak Sistan'dan Çin'e götürmüş. Çin denizi kenarındaki bir ağaçtan bir dal alarak çatal şeklinde bir ok yaptırmış ve bu oku İsfendiyar'ın gözlerine atmasını tenbih ederek Rüstem'i yine Sistan'a getirmiş. Ertesi gün Rüstem o çatal okla İsfendiyar'ı gözlerinden vurup öldürmüştü. Kendisi de 400

Arşda dahi döner derler küllâh-ı Mevlevî

Semâ'hâne-i Edeb, s. 221.

Şeyh Gâlib:

Micmer-i üd-i mahabbettir küllâh-ı Mevlevî

Devr-i gülbâng-ı hüviyyettir küllâh-ı Mevlevî

Şeyh Gâlib Divanı, (haz. Muhsin Kalkışım), Ankara 1994, s. 422.

Tâhirü'l-Mevlevî:

Sanki Hak kılmuş fezâyı cilvegâh-ı Mevlevî

Olmada câri felekte resm-i râh-ı Mevlevî

Dîvânçe-i Tâhir, İstanbul 1318, s. 145.]

³³ [Dîvânçe-i Tâhir, s. 103.]

yaşında olduğu halde Kabil'de kardeşi Şağad'ın kazdırdığı gizli bir kuyuya düşüp kurtulduktan ve Şağad'ı attığı okla helâk ettikten sonra ölmüş.³⁴

Ferid Bey, Âsâr-ı Edebiyye Tedkîkâtı Dersleri'nde *anka* hakkında şöyle der: "Hayali bir kuş. Anka lafzı, boynu uzun manasına gelen *a'nak* kelimesinin müennesidir. Dört ayaklı cinsinden olan hayvanların hem erkeğine, hem dişisine *dâbbe* denildiği gibi, bu kuşun da erkeğiyle dişisine *anka* denir. Bundan dolayı sıfatı olan *muğrib* kelimesi te'nis edilmez. Anka hakkında birçok rivayet vardır. Bunlardan en meşhuru şu iki rivayettir: Ashâbü'r-ress'in (Semud kavmi) bulunduğu Demc adlı bir dağ varmış. Bu dağa ara sıra rengarenk tüylerle süslü, yüzü insan yüzüne benzer, boynu gayet uzun, kendisinde her hayvandan bir alâmet bulunan büyük bir kuş gelir, oradaki vahşi hayvanları ve kuşları avlayıp garba doğru uçarmış. Bundan dolayı Araplar, bu kuşa mimin ötresiyle *ankâ-yı muğrib* demişler. Bu kuş, o bölgede ne kadar hayvan varsa birer birer alıp götürmüştü. Hayvan kalmayınca sıra çocuklara gelmiş. Bunun üzerine ashâbü'r-ress, peygamberlerine şikâyet etmiş, peygamberlerinin duasıyla ankanın hem kendisi, hem de takipçileri ve nesli yıldırımla helâk edilmiş."³⁵

Ünlü olmak isteyenlerin inziva etmelerinin gereğine dair olan fikrini Gani-yi Keşmîrî, diğer bir gazelinde de şöyle teyit ediyor:

نگردد شعر من مشهور تا جان در تنم باشد
که بعد از مرگ آهو ناکه بیرون می دهد بورا

"Ben hayatta buldukça şiirim meşhur olmayacaktır. Nitekim ceylan ölmeyince misk göbeğinin kokusu çıkmaz ve meşhur olmaz."

Anka kelimesi Doğu edebiyatında *yok* yerinde kullanılır. Acizaneme ait olan şu kıt'ada olduğu gibi:

Safha-gerdâni-yi kâmûs-i hakikat etme
Bulamaz câ orada nükte-i bî-cây-ı vefâ

Ona ferheng-i tahayyülde bu ma'nâ yaraşır
Mürg-i ankâ demedir, hall-i muammâ-yı vefâ

Eski Mevlevî ariflerinden Sıdkî Dede'nin "Vücutsuzluk bana şöhret feyiz vermiştir. Galiba Kaf şehrinin ankasıyım ki yokluğundan dolayı varım" anlamındaki

³⁴ [Sam, Zal ve simurg hikâyesi, Rüstem ile İsfendiyar'ın savaşı, simurg ve Zal'in İsfendiyar'a çare bulması hakkında bk. Şâhnâme-i Firdevsî, Nusha-i Müze-i Britanya, (nşr. Muhammed-i Rüşen - Mehdi-yi Karîb), Tahran 1374 hş., s. 42, 494, 498.]

³⁵ [Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiyye Tetkikatı, (haz. Halil Çeltik), Ankara 1998, s. 165.]

مرا دادست فیض بی وجودی نامداریها
مگر عنقای قاف اشتہارم نیستم ہستم³⁶

beyti de konu dolayısıyla hatırlanacak ârifâne fikirlerdendir.

بہ بزم مئی پرستان سرکشئی بر طاق نہ زاهد
کہ می ریزند مستان بی محابا خون مینا را

“Zahid! İçki içenlerin meclisinde kafa tutmayı bırak. Çünkü sarhoşlar, çekinmeden sürâhinin kanını dökerler.”

Zahid, aza kanaat eden, müttaki ve sakınan kişi demektir. Nitekim müttaki zatlardan Şakîk-i Belhî hazretleri, kendisine, “Zahid Şakîk sen misin?” diye soran Bağdad halifesine, “Şakîk benim, ama zahid sensin” Çünkü değersiz bir varlık olan bu dünyaya kanaat etmişsin” cevabını vermiştir.

Şairler ve meşayih istilâhında, kuru sofû, yani hem cahil hem kaba sofû olanlara zahid denilir. Bunlar

Hem eder ta'na tahammül, hem olur ser-cünbân
Zâhîde har mi desem, ya buz-i Ahfeş mi desem³⁷

Zâhid bu rütbe sıklet-i tâc ü kabâ ile
Uçmak ümîdi etmez idi ebleh olmasa

Zâhid! Bu bürûdetle eğer dûzaha girsen
Bir lüle duhan yakma âteş bulamazsın³⁸

tarzında şairlerin kınamasına ve

Zâhid bize ta'n eyleme Hak ismin okur dilimiz
Sakin efsâne söyleme Hazrete varır yolumuz

Erenlerin çoktur yolu Cümlesine dedin belî
Ko desinler bize deli O sudan yeğdir dilimiz³⁹

şeklinde dervişlerin serzenişine maruz kalmışlardır.

Ganî'nin diğer bir gazelinde bulunan “Haysiyet ve şerefi olmayan zahid, deniz kenarına gidecek olsa kuru zühdünün etkisiyle denizin dalgaları, hasır örgüleri halini alır” anlamındaki

³⁶ [Semâ'hâne-i Edeb, s. 134.]

³⁷ [Antakyalı Münîf Dîvânı, (haz. Sabahattin Kütük), Ankara 1999, s. 193.]

³⁸ [Sırrı İbrahim'in bu beyti için bk. Ağâh Sırrı Levend, Divan Edebiyatı, İstanbul 1980, s. 562.]

³⁹ [Muhyî adlı bir şaire ait olan bu şiirin tamamı için bk. www.siiirdefteri.com]

زاهد بی آب رو گر لب دریا رود
می شود موج حصیر از زهد خشکش موج آب

beyti de latif ve şairane bir tarifi içerir.

Hâfız'ın

زاهد ظاهر پرست از حال ما آگاه نیست
در حق ما هر چه گوید جای هیچ اکراه نیست⁴⁰

"Zahiri gören ve surete tapan zahid, halimize vakıf olmadığından hakkımızda ne söylemiş olsa önemi yoktur" diye tasvir ettiği ham ruhlular güruhunun zahire bakıp kemal erbabına itiraza kalkışmasının uygun olmadığını söyleyen Gani-yi Keşmîrî, sarhoşların korkmadan sürahinin kanını döktüğünü, tehdit makamında haber veriyor.

Serkeşî ber tâk nihâden, sürahinin kanını dökmek, yani içindeki sıvıyı kadehe boşaltmak demektir.

شکست از هر در و دیوار می ریزد مگر گردون
ز رنگ چهره ما ریخت رنگ خاتمه مارا

"Zarûret ve haraplık, meskenimizin kapı ve duvarından dökülüyor. Acaba felek, evimizi yüzümüzün kırık çömleğinden mi tesis etti?"

Şair, harap evinin, ıstırabının renginden mi bina edilmiş; kapı ve duvarının uçup göçmesinin, yüzünün uçukluğundan mı ileri gelmiş olduğunu soracak kadar etkileyici bir tecahül-i arifanede bulunuyor.

Sirâcu'l-luga, *reng rihten* mürekkep masdarını *tarh u imaret efkenden* yani bir binanın temelini atmak, tarh ve tesis etmek diye izah ediyor ve Selim adlı şairin "Çer çöp gibi şeylerin yanmasıyla benim yanışam kıyas edilebilir mi? Ateşperestlerin mabedi, benim yanmış cismimin külünden yapılmıştır" anlamındaki

کی بود در سوختن نسبت به من خاشاک را
رنگ آتسخانه را از خاکستر من ریختند

beytiyle istişhad ediyor.

Reng rihten, yüzün renginin uçması, yüzün renginin değişmesi anlamını da verir. Sâ'ib-i Tebrîzî [öl. 1080/1669] şöyle der:

⁴⁰ [Divân-ı Hâfız-ı Şîrâzî, s. 36.]

مَی، چنان دشمن شومست که گر سایه تاك
بر سر حسن فتد رنگ حنا می ریزد⁴¹

“Üzüm asmastı, bir güzele gölge eden olsa yüzüne kına rengi verir, yani yüzünü kızartır. Şarap, öyle uğursuz bir düşmandır.”

ندارد ره به گردون روح تا باشد نفس در تن
رسائی نیست در پرواز مرغ رسته بر پارا

“Bedende nefis buldukça, ruhun en yüksek dereceye yol bulabilmesi mümkün değildir. Nitekim ayağı bağlı olan bir kuşun uçuşuna imkân yoktur.”

Hakikat erbabı, cismin ruh için dar bir kafes yahut dar bir zindan olduğunu söylerler ve sayılı nefeslerin son bulması, o kafes yahut zindanın kapısının girişidir, derler. Nitekim İmâm Gazzâlî [450-505/1058-1111] bir kasidesinde şöyle der:

انا عصفور و هذا قفسی
طرت منه و بقی مرتھنا

“Ben bir serçe kuşu idim, beden bana kafes olmuştu. Ruhum kafesten uçtu, bedenim toprakta rehin kaldı.”

Şair de bu nükteye imada bulunarak bir insan, ya eceli ile yahut heva ve hevesi kırarak ihtiyari bir ölümle ölmekçe, ruhun azade kalarak ruhlar âlemine yükselemeyeceğini bildiriyor, ayağı bağlı kuşun uçamayacağını söylemekle de irsalimesel yapıyor.

غنی روز سیاه پیر کنعان را تماشا کن
که روشن کرد نور دیده اش چشم زلیخا را⁴²

“Ey Ganî! Ken'an pirinin talihsizliğini gör ki gözünün nuru olan Yusuf, Züleyha'nın gözlerini nurlandırdı.”

Kâmûsü'l-a'lâm'da Arz-ı Ken'ân hakkında şu bilgiler yer almaktadır: “Fenike denilen Sayda ve Sur ve Beyrut cihetleriyle Filistin bölgesinde ve eski Suriye'nin bir kısmından ibaret eski bir memleket olup Hz. Nûh'un oğlu Ken'ân b. Hâm'ın ismiyle adlandırıldığı rivayet edilir. Hz. Yakub Ken'an'da sakin olup daha sonra nesli Mısır'da kalmış ve Hz. Musa tarafından Mısır'dan çıkarılarak Tih çölünde 40 yıl dolaştıktan sonra Arz-ı Ken'an'ın güneydoğu kısmından ibaret olan Filistin'de yerleşmişlerdir. Asıl Ken'an, Fenike; Ken'anlılar da Fenikelilerdir.”⁴³

⁴¹ [krş. Dîvân-ı Sâ'ib-i Tebrîzî, I-VI, (nşr. Muhammed-i Kahramân), Tahran 1373 hş., IV, 1649.]

⁴² [Kitâb-ı Tezkire-i Netâicu'l-efkâr, s. 513.]

⁴³ [Şemseddin Sâmî, Kâmûsü'l-a'lâm, İstanbul 1314 (tıpkıbasım, Ankara 1996), V, 3900.]

Yâkût-i Hamevî de şöyle der: “Hz. Yakub Nablus’ta oturuyordu. Hz. Yusuf orada kuyuya atılmıştı. O kuyu Sencil ile Nablus arasında bulunmaktadır.”

Ken’an diyarının yaşlısı anlamına gelen *Pîr-i Ken’an* ile Hz. Yakub kastedilir. Nitekim acizanemin bir na’inde yer alan

Anardı Pîr-i Ken’ân, zikr-i Yûsuf’la seni, yoksa

*Sana Yûsuf da abd-i müştêrâdır yâ Resûlallâh*⁴⁴

beytinde de bu şekilde geçer. Hz. Yakub’un, Züleyha’nın gözünü nurlandırması, Züleyha’nın Hz. Yusuf’la evlenerek gözünün aydın olmasına işarettir.

Rûz-i siyâh da *kara gün* ve *musibet* manasında olup, burada *talihsizlik* diye tercüme edilmiştir.

ABSTRACT

In this writing, it has been given by simplifying the articles published by the name of Gani-yi Keşmiri at the first volume of Mahfil Mecmuası which Tahirü'l-Mevlevi, one of the last period mevlevies, had published.

---

⁴⁴ [Dîvânçe-i Tâhir, s. 20.]